

PATERYK RYLSKI nr 2/25

Jerzy RUSEK, Kraków

Kontynuując studia nad słowiańskim paterykiem, zainteresowałem się paterykiem przechowywanym w Bibliotece klasztoru Ryńskiego pod sygnaturą 2/25. Na zabytek ten zwrócił moją uwagę kierownik Oddziału Rękopisów Biblioteki Narodowej w Sofii, dr Bożidar Rajkow¹. Zabytek pisany jest na grubym papierze półustawem, pismem niezbyt ładnym, ale czytelnym, z wieloma skrótami i ligaturami, bez akcentów, liczy 169 kart małego formatu (21 x 14 cm, tekst 15,5 x 10 cm) po 18 wierszy na stronie. Rękopis jest zniszczony, nie ma początku ani końca, brakuje wiele kart w środku. Zabytek nie jest datowany, nie zawiera też przypisków mogących rzucić światło na czas i miejsce jego powstania². Znak wodny – słupek – wskazuje na datę ok. 1380 r. To datowanie potwierdza również analiza językowa zabytku.

Sprostranow³ uznał rękopis nr 2/25 za zabytek redakcji serbskiej Rajkow⁴ i Kodow widzą w nim zabytek zachodniobułgarskiej beznosówkowej redakcji. Z tym określeniem proveniencji naszego zabytku można się zgodzić.

Rękopis nr 2/25 przedstawia częsty w średniowiecznej literaturze typ zbornika mieszanej treści o charakterze moralizatorskim. Rajkow i Kodow określają go jako pateryk kompilacyjny. Nie jest to jednak czysty Pateryk Kompilacyjny, różni się on znacznie od znanych mi tego typu zabytków.

Rękopis nr 2/25 zawiera: pouczenia dla mnichów o pokajaniu bez początku, prawdopodobnie z Pandektów Antiocha Sawaita (k. 1–9), zapověď svetichъ apostolъ (k. 9–10), pravilo svetichъ apostolъ i svetychъ otъsъ (k. 10), Joana Zlatoustago poučenie (k. 10–16), slovo svetago Joana Zlatoustago o lъzivychъ učitelechъ (k. 16–27), tegożde poučenie (k. 27–36) z apoftegmatami aby Isaka, Iperchija, Amona, Wisariona i innych, Joana Zlatoustago o tlykovani iže ot Matheja (k. 36–38), Togożde slovo o plačbe (k. 38),

¹ Dr Rajkowowi serdecznie dziękuję za przesłane mi kserokopie zabytku. Przykłady podaje w transliteracji łacińskiej, skróty rozwiązuję.

² Z przypisków do rękopisu nr 2/25 największą wartość posiada przypis na k. 58a jakgdyby ręką samego pisarza zabytku: Азь многораѣни рабъ боѣи Стано upisachъ sia slova ... pročetetъ da rečetъ bogъ da prostitъ. Gdzie jednak pisał Stano rękopis nie wiadomo.

³ Е. Спространов, Опис на ръкописите в Библиотеката при Рилския манастир, София 1902, 45–47.

⁴ W udostępnionym mi maszynopisie opisu rękopisów biblioteki Klasztoru Ryńskiego.

Słowo Joana Zlatoustago (k. 38–43), Słowo svetago Joana Zlatoustago archiepiskopa Konstandina grada (k. 43–44), Słowo Joana Zlatoustago o pokaani i udrężani duši i tēlu (k. 44–48), Togožde svetago Vasylija (k. 48), Zaprěštenie svetago Vasilija kŕ jereomŕ jako bljusti svetye liturgie (k. 49), Słowo svetago otyca našego Vasilija o svētě semŕ, kako podobaetŕ oty grěchŕ očištati se i otběgati (k. 49–59), Słowo svetago i velikago kniźnika Antiocha čŕnŕnizca kako bljusti se zlychŕ ženŕ (k. 55–58), Słowo svetago Teofila archiepiskopa o ischodě duši iz tēla (k. 58–60), Petra někoego slovo o vrěmeněmŕ žiti (k. 60–64), Slovesa dušepolŕzna svetyichŕ otycŕ (k. 65–83), zawiera apoftegmaty aby Makarija, Isaja, Joana, Pimena, Kasiana, Pafnutiego, Agatona i innych, Patra athenskago slovo svetye gory (k. 83–87), Iže vŕ svetychŕ otyca našego Joanna damaskina slovo dušepolŕzno i čjudno velmi (k. 87–93), O zatvornicě (k. 93a–95), O młodzieńcu, który chodźi do łażni (bez tytułu) (k. 95–98), O psie i wielbłędzie (bez tytułu) (k. 98–99), O iže oty junostina vŕzraŕta postivŕša se i grŕdosti radi otrinovena (k. 99–100), O inokini obrětenoi vŕ pustyni (k. 100–102), Prěpodobnago otyca našego Stefana Thiveiskago zapovědi o otrekŕŕichŕ se mira, i jaže vŕ mirě (k. 102–103), Glavy slovŕ eže posla avva Moisi kŕ avva Piminu (k. 103–116), Eže neprěŕstanno i trězvŕno moliti se (k. 116–142), Svetago Makaria jako podobaetŕ biti inoku (k. 142–158), Iže vŕ svetychŕ otyca našego velikago Athanasia patriarcha Aleksandrŕnskago slovesa dušepolŕzna choteŕŕiimŕ vŕnimati (k. 158–169).

Rękopis nr 2/25 jest zabytkiem dwujerowym, znaki dla jerów używane są nieprawidłowo i bez widocznej zasady. Jerry w pozycji mocnej z zasady nie wokalizują się. *O* na miejscu *z* występuje w kilku zaledwie wyrazach *lubovŕ, crŕkovŕ, upovati, na posłėdokŕ* 115, *vosokŕ* 42a, *ŕ* $\geq$ *e* w wyrazach *temenŕ, temnica, oŕelŕnik*. Zanotowałem przykłady hiperpoprawnego uŕżycia *ŕ* zamiast oczekiwanego *e*, np. *ŕŕzŕbŕna* 41a, *ŕŕ ŕŕstroju* 56a.

Pisarz Pateryka Ryłskiego ma w systemie swojej gwary *dz*, dla którego ma dwa znaki, uŕywa je konsekwentnie na etymologicznym miejscu, przykłady przejŕŕcia *dz* $\geq$ *z* sŕ nieliczne. Rękopis nr 2/25 zachowuje *l* epentetyczne, przykłady opuszczania sŕ nieliczne i trzeba je odnieŕć do jęzika oryginału. Nosówka tylna została zastępiŕna w jęziku pisarza przez *u*, nosówka przednia kontynuowana jest przez *e*. Nie spotyka się w zabytku w ogóle znaków dla samogłosek nosowych⁵. Zabytek nasz stanowi odpis z oryginału ŕredniobułgarskiego, na co wskazujŕ przykłady zastępstwa ŕŕb. *q* $\leq$ *ę* przez *ŕ*, por. *načŕŕŕŕŕŕ* 124, 168a, *pricŕŕŕŕŕŕ* 6a, *pricŕŕŕŕŕŕ* 51a.

Na szerokŕ wymowę dawnego *ě* w jęziku pisarza wskazujŕ przykłady z dyspalatalizacjŕ *ě* w *a* po niektórch spółgłoskach, por. *mnodzaiŕŕi* 94a, *kolicami* 155, *popcam se* 40a, *mnogograŕŕŕi* 58a, *obytaŕŕ* 66, *obitaŕŕ* 66a zam. *obytělŕ* a takŕe uŕżycie *ja* zam. *ě* w wyrazie *vŕjakuŕŕe* 91a. *Zaimek* uogólniajŕcy vŕŕŕakŕ ma w zabytku postać *vŕŕakŕ*. Niewŕtpliwie fonetyczny archaizm jęzika pisarza stanowi konsekwentnie utrzymana grupa *sc* $\leq$ *sk* + *ě*₂, *i*₂, por. *vŕ pochoti pŕŕŕŕŕŕŕŕ* 57a, *ŕidovŕŕŕi jereje* 57a, o *popě monastŕŕŕŕŕŕŕŕ* 128 a, *vŕ athenscēi gorē* 83a, *vŕ enatē aleksanŕdrŕŕŕŕŕŕ* 108.

W zakresie morfologii zwracajŕ uwagę liczne innowacje: końcówka Npl. -ie u rzeczowników z przyrostkiem -telŕ, por. *ŕvėđėtelie* 39, *dėlatelie* 43a, *vlastelie* 45, *krasi-*

⁵ Raz jeden zanotowano esemŕ 140. Znak *ę* został tu uŕżyty dla oddania wtórnej samogłoski jerowej.

telie 23, *rugatelie* 23a, 26, *pogubitelie* 21a, *učitelie* 19, 21, *mučitelie* 62, *blaznitelie* 62, *gonitelie* 62, końcówka *-ove (-eve)* u rzeczowników jednozłotkowych, np. *popove* 10, 23, *grobove* 118a, *sčtove* 15, *voždeve* 19, 23, formy przydkowe u takich rzeczowników tworzone od rozszerzonego o *-ov-* tematu, np. *domovomъ* 1, *časovomъ* 29a, *sano-ry* 62a, zakończenie *-ja* u rzeczowników o temacie na *-ji*: *sudija* 6a, 3a, 21, 17, 22a, 50, 108a, *pustynja* 153a, *grъdynja* 89a, formy *pręgręseniomъ* 89a, *въ žitijachъ* 156, *дъщеръ* (Nsg) 54.

Szereg nowych cech wykazuje przymiotnik. Zwracają tu uwagę przede wszystkim formy złożone przekształcone pod wpływem zaimka *тъ*, powszechny dat. sing. masc. i neutr. z końcówką *-omu*, instr. sing. masc. i neutri *prostęmъ učeniemъ* 18a, *съ radost-nęmъ sръdcemъ* i *veselęmъ* 4, dat. pl. *po zapovędemъ chrъstovęmъ* 5, *къ učenikomъ so-toninęmъ* 28a, instr. pl. *съ mladęmi dętmі* 102a, o *zapovędechъ chrъstovęchъ* 160. W zabytku zanotowałem przykład analitycznego komparatywu z partykułą *po* dodaną do stopnia wyższego: *i se vъzvęstichъ prędъ vami jako pobolei korenъ vъ zemli živuštichъ* 15a. Jak wiadomo formy takie są rzadkie w zabytkach średniobułgarskich⁶.

U zaimków zwraca uwagę zaimek dzierżawczy *egovъ*: *egova ispovędania* 4, względne *koi*: *takožde i tęmъ koi къ nemu prichodetъ* 29a, zaimek pytajny *koja*: *strastъ koa godę* 89.

Szereg innowacji odnotowaliśmy u czasownika: Szeroko używana jest końcówka 2 sing. *-šb*: *načnęšъ* 4a, *da ne popustišъ* 98, *ašte choštešъ* 113, 114a, *ašte li vъstanešъ* 122a, *ašte vidišъ* 79, *čjuešъ* 24. W 1 os. pl. występuje nowa końcówka *-me*: *esme obęštali* 3, *bychme s vami stali* 8a, *imame svętъ* 51. Zanotowałem też jeden przykład użycia końcówki *-mo*: *tako bo bismo i sami vъsegda dęali* 34, niewątpliwy i wyjątkowy serbizm w języku pisarza. W imperatiwie zwracają uwagę formy *peci se* 4, *popecęm se* 158a z e wprowadzonym analogicznie z tematu praesentis oraz *vidęte* 111a z upowszechnioną końcówką *-ęte* z innych koniugacji. W 3 os. pl. aorystu wyłączna jest końcówka *-še* ≤ *šę*, charakterystyczna dla bułgarskich dialektów przejściowych i serbskiego, typowej dla zabytków średniobułgarskich końcówki *-chq* nie zanotowano.

Obok tych nowszych form aorystu spotyka się w naszym zabytku liczne szczątki aorystu asygmaticznego i sygmaticznego I: *otidъ* 129a, *vъzъdъ* 169, *ręchъ* 127a, 129a, 130a, *ręchomъ* 101, *pridu* 32a, 138a (2x), *obrętu* 138a, *ręše* 53, 11a, 32a, 126. Supinum zostało konsekwentnie zastąpione przez infinitivus z acc. por. *posla počręsti vodu* 118, *ide bezmъlvъstvovati* 111a, *posętiti bratiju idu vъ skitъ* 155a.

Szereg innowacji stwierdzamy w zakresie składni. Naszemu zabytkowi obce są archaizmy składniowe właściwe Paterykowi Skitskiemu czy Synajskiemu. Bezprzymi-kowy lokatiwus poświadczony jest tu zaledwie jednym przykładem: *primęšaeši se mni-sęchъ* 166. Często są natomiast wypadki zachwiania syntetycznej deklinacji i używania po przyimku formy akuzatiwu (c.c.): *i otъ istinu otratetъ silu ichъ* 29, *korabъ ne pręi-detъ pučinъ morskyichъ bezъ kręmčiju* 41a, *oružie ne očištaemoe otъ rъždu snędaemo jestъ* 41a, *tako i dobraa dęla bezъ milostinju* 43, *otъ pravednago sudiju* 59, *razvę ljuboviju* 61a, *vъ nemže zritъ isplъnjenje svetye troicu živuštu* 67, *izide noštiju izъ keliju svoju* 70, *zemnago li vладыku boaste se* 54, *Adamъ ženy radi is porodu izъgnanъ bystъ* 57, *kako*

⁶ Por. J. Rusek, Przyczynki do historii języków macedońskiego i bułgarskiego, MANU Prilozi V, 1–2, Skopje 1974, 67–71.

sice trępiši byti otlučenъ otъ svetye crkve otъ svetee pričъštenia i svetychъ sьbranii 65a, pьna jestъ mnogu rъzdu gręchovnuju 44, priimu vęnъsъ otъ moego vladьku 153.

Niesłuchanie ciekawe jest słownictwo Pateryka Ryłskiego. Z jednej strony mamy tu zachowane liczne archaizmy leksykalne, z drugiej zaś pojawiają się nowe i rzadkie wyrazy. Uderza na przykład częste używanie zaimka nieokreślonego *eterъ*, np. *bratъ eterъ* 31, 131a, 139, 168a, *eterъ bratъ* 119, 122, 125, *eterъ otъ starcъ* 127, 167a, *starcъ eterъ* 32a, *o eterę starci* 127, *vъprosi etera starca* 132a, *etera murina* 128a, *pridu eteri vъ pustynju* 32a, *jako sutъ eteri nynja truždajuštei se* 132a a także *edinъ*, por. *reče avva Joaъ jako vidę starъsъ edinъ vъ užasę* 70, paky *vidę vъ snę edinъ otъ svetychъ aggelskыe činy* 69, *edinomu otъ bratei javi se diavolъ* 132, ten ostatni uważany jest za morawizm. Nierzadkie są tu jednak przykłady zastępstwa pierwotnego *eterъ* przez *nękyi* i *nękto*, por. *nękyi mnichъ* 85, *nękyi starcъ* 85, *nękyi otъ otъsъ* 93a, 99a, 109a, *nękoego otъ starcъ* 114, *o nękymъ starci* 110a, *nękyi zatvornikъ* 93a, *nękto otъ starcъ* 72, 116a, *nękto starcъ* 118, *rabъ nękto* 73, *prostъ mužъ nękto* 77a, *bęaše bo nękto mnichъ* 80, *ošьbnikъ nękto*⁷. Za archaiczny element leksykalny uważa się wyraz *komъkati*, *komъkanъje*. Wyraz ten, chyba niesłusznie, uważany jest za morawizm. W Pateryku Ryłskim czasownik *komъkati* nie występuje, *komъkanъje* poświadczone zostało kilkakrotnie, por. *dostoini budemъ pristupiti kъ svetomu komkaniju* 48, *gore lišajuštъm se komkanija bluda radi* 53, *o gore iže obyjadъ se bljuetъ komkanie* 54a. Wyraz *komъkati*, *komъkanъje* poświadczony jest też w Synajskim Pateryku, w Pateryku Kompilacyjnym nr 1036 Biblioteki Narodowej w Sofii nie występuje. Inny rzadki wyraz poświadczony w Pateryku Ryłskim to *neprijaznъ* 'diabeł', por. *ne primi bъchma eda bo te neprijaznъ iskušaetъ* 80a, *zręše že javę neprijaznъ i ukaręaše se i zręše že sebe diavolъ pobęždaema starcemъ* 131a. Wyraz ten właściwy najstarszym zabytkom scs. uważany jest za morawizm⁸. Rzadkim wyrazem jest również *korъsъ*. Jako 'miara zboża' poświadczony jest tylko w kodeksie Mariańskim⁹. W Pateryku Ryłskim wyraz *korъsъ* użyty został w znaczeniu 'naczynie do picia': *i vъstavše jachomъ i prinesę korъsъ i pichomъ* 130. To znaczenie nie dokumentowane jest w słownikach. Rzadkim wyrazem jest *rъvenikъ* 'źródło'. W zabytkach scs. poświadczony został tylko w Psalterzu Synajskim, znają go również Psalterz Boloński i Pogodina¹⁰. W Pateryku Ryłskim *rъvenikъ* występuje kilkakrotnie, por. *izvlačešta vodu ižъ rъvenika* 89a, *i mьvy radi kola sьtvorennago na rъvenicę* 89a, *prišьdъ že igumenъ kъ rъveniku* 99. Do archaicznych elementów leksykalnych Pateryka Ryłskiego zaliczyć należy też *vęru jeti*: *vęru mi imi* 31, 1969, *godina* 'godzina': *čti vъ godiny knigy* 49, *i vъ časъ devetye godiny* 130, *velii* 'wielki': *i padъ vъ nedugъ velei* 167a, *glasomъ veliemъ* 140a, *iskrňnii* 'bliźni': *kъždo iskrňnęgo svoego vlęčetъ nizu* 132a (częstsze jest *bliźnii*).

Słownictwo Pateryka Ryłskiego jest bardzo bogate. Znajdujemy tu wiele wyrazów nie poświadczonych w zabytkach należących do tzw. kanonu, co wiąże się z jednej strony z tematycznym charakterem Pateryka, z drugiej zaś z odnowieniem słownictwa, charakterystycznym dla późniejszych zabytków. Oto niektóre z takich wyrazów.

⁷ O zaimkach tych zob. A. C. Львов, Очерки по лексике памятников старославянской письменности, Москва 1966, 90–98.

⁸ Zob. A. C. Львов, op. cit. s. 191–202.

⁹ Wyraz *korъsъ* oddaje tu greckie *koros*. W Zografskim mamy *korъ*.

¹⁰ Notowałem go również w Bdńskim Zborniku z 1360 r.

Svirělnikъ 'grający na dudce': o *gore svirělniku o gore guslniku* 54a, wyraz utworzony od *svirěbъ* przy pomocy przyrostka *-nikъ*. W scs. mamy inne twory zbudowane od innych podstaw: *sopъcbъ* (M, A) od *sopati* przy pomocy przyrostka *-cbъ*, *svirьcbъ* (Z) od *svirati* utworzone podobnie. Miklosich dokumentuje wyraz *svirěbnikъ* z zabytków bułgarskich i serbskich.

Guslникъ 'grający na kitarze': o *gore guslniku* 54a. Zbudowany podobnie jak *svirěbnikъ* od *gusli*. Słowniki Miklosicha i Srezniewskiego nie notują wyrazu *guslникъ*.

Lystъ 'goleń': a *iže na bedrachъ i na listechъ vidiši sětmi i klepcami sutъ isplъnени* 152a. Słownik Praski podaje *lysto* ze średniobułgarskich Psalterzy (Pogodina, Boloński) i z Parimejnika Chłudowa. Postać *lystъ* podaje Miklosich z zabytków redakcji bułgarskiej, serbskiej i ruskiej. We współczesnym języku bułgarskim wyraz nie znany¹¹ występuje natomiast w kilku punktach na terenie Macedonii¹².

Masličnъ 'oliwkowy': *jakože ne možetъ trъnie plodъ masličnyi tvoriti* 159. Przymiotnik od *maslica* 'oliwka', w scs. tylko *maslina* i *maslinъnъ*. *Maslica* i *masličnъ* znane są z późniejszych zabytków.

Oburevaemъ 'kołysany przez burze': *priběžište oburevaemъ* 153a. W scs. w tym znaczeniu używane *vlaemъ*. *Oburevaemъ* pojawia się w zabytkach średniobułgarskich od XIII w.¹³.

Prъtište 'łachman': i *vъ męsto ukrašenja rizy prъtišta i rubišta da nositъ* 68. Derywat od *prъbъ*. W kodeksie Supraskim poświadczone *prъtištъ* 'łachman' z innym przyrostkiem, wyraz *prъtištъ* podaje też Miklosich, m. i. z Pateryka z Krku. Dokładny odpowiednik naszego wyrazu mamy w serbskim *prtište* 'prteno ili laneno predivo, prteno platno, rublje, prtene stvari, prtено руho'.

Rubište 'łachman, stara szmata': *prъtišta i rubišta da nositъ* 68. Derywat z przyrostkiem *-ište* od *ruba* 'odzień'. Dokładny odpowiednik naszego wyrazu w serbskim *rubište*, poświadczone od XIV w. (*vethoje rubište*¹⁴), bułgarski ma tylko *ruba* 'obleko, drecha, praštane momini darove na momkovata roda predi svatbata'¹⁵.

Pudarъ 'stróż': i *rěchъ tvorita košnice i daita pudaremъ i prinesutъ vy chlēbъ i solъ* 129a. Przez słowniki cerkiewne nie notowany, wyraz południowosłowiański, por. bg. *pъdar*, sch *pudar* (poświadczony od XIII w.), wcześniej zapożyczony przez Rumunów i Węgrów. Jest to nom. agentis z przyrostkiem *-arъ* od *pъditi*.

Tegarъ 'rolnik': *kamo ideši tегару* 154a. Słownik Miklosicha nie notuje wyrazu *tęgarъ*, podaje tylko derywat, przymiotnik z przyrostkiem *-livъ*: *tęgarlivъ* 'laboriosus'. Jest to nom. agentis z przyrostkiem *-arъ* od *tęgъ* 'labor', podobnie jak *tęžarъ* 'rolnik' od *tęžati* 'pracować, orać'.

¹¹ O wyrazie tym i jego historii w języku bułgarskim zob. w moim artykule: Из историята на няколко български думи. Księga ku czci K. Mirczewa (w druku).

¹² Z danych kartoteki Macedońskiego Atlasu Językowego wynika, że list zachowany jest w kilku punktach zachodniej Macedonii oraz w m. Berowo we wschodniej Macedonii. W gwarze Suchego i Wysokiej (Soluńsko) występuje neutrum *listo*.

¹³ Por. J. Rusek, Промени в лексиката на българския език и отношението на Патриарх Ефтимий към тях. Търновска книжовна школа, София 1974, 195–196.

¹⁴ Na podstawie: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.

¹⁵ Na podstawie słownika Gerowa.

Pъprica 'paprzyca': *vrъtit se jako pъprica* 154a. Pierwotna postać wyrazu to *prъpri-ca*, podaje ją Miklosich z Pateryka Mihanovicia, uproszczona postać *pъprica* występuje w Pateryku Kompilacyjnym Biblioteki Narodowej w Sofii nr 1036¹⁶. Jest to stary termin młynarski, zachowany do dziś w językach słowiańskich.

Slinavъ 'słiniasty': *urodivе, urodivе psa slinava privede mi zde* 19. Miklosich w tym znaczeniu podaje przymiotnik *slinovatъ*, dokładny odpowiednik ma nasz wyraz w języku sch. *slinav* 'słiniast'.

Jucha 'polewka, zupa': *pridite i vidite Isaju juchu jadušta vъ skitě ... ašte chošteši juchu* 169a. W zabytkach kanonu nie poświadczony. Miklosich podaje przykłady z zabytków cerkiewnosłowiańskich, w tym z Pateryka Mihanovicia. Jest to stary ie. wyraz o zasięgu ogólnosłowiańskim.

Varenice 'potrawa': *sъtvori imъ malo varenica*. Deminutivum od *varenije*. Słownik Miklosicha dokumentuje wyraz *vareniice* przykładem z Pateryka z Krku.

Okъnъce 'okno, otwór': *položiše vъ okъnъca prazdna* 114, *vъstavъ zatvori dvri okъnъca* 114, *okъnъca isplъnilъ esi chartiemъ* 116, *vnide okъnci* 117. Jest to deminutivum z przyrostkiem *-ъce* od *okъno* ale bez znaczenia deminutywnego. W zabytku kanonu nie poświadczony ani forma podstawowa ani deminutivum. Miklosich dokumentuje nasz wyraz m. i. przykładem z Pateryka Mihanovicia¹⁷.

Židovѣninъ 'żyd': *židovѣne i eretizy* 34a. Formacja z przyrostkiem nom. originis *-ѣninъ* od *židovъ*. Słowniki cerkiewnosłowiańskie takiej formy nie notują. Podają tylko *židovinъ* lub *židinъ*. W Pateryku Rylskim poświadczona jest też forma *židovinъ*: *iže uprě Akullu židovina* 57.

Bližbnikъ 'krewny': *ni igrai sъ čuždymi ženami i šeglivymi i sъ bližnikiy svoimi, rekše sъ snъchoju i sъ sъstroju* 56. W zabytkach kanonu *bližbnikъ* nie poświadczony, w tym znaczeniu używany jest *qžika* i *bližika*. Słownik Praski podaje *bližbnikъ* z Nomo-kanonu i Psalterza Pogodina.

Rogozinica 'mata': *i položišta mi rogozinicu posvѣne i vъzesta pojasa svoja i analava i legosta vъ kupě na rogozinici prѣdъ mnoju* 130–130a. Deminutivum z przyrostkiem *-ica* od *rogozina*, poświadczonego w Supraskim. Miklosich podaje *rogozinica* z Pateryka Mihanovicia.

Klepъca 'sідło': *a iže na bedrachъ i na listechъ vidiši, sѣtmi i klepcami sutъ isplъneni* 152a. Jest to pierwotne nom. agentis z przyrostkiem *-ъca* od *klepъati*. W zabytkach kanonu nie poświadczony, Słownik Praski podaje przykład z Parimejnika Łobkowa (Chłudowa), Miklosich dokumentuje przykładem m. i. z Pateryka Wiedeńskiego, wyraz *klepъca* występuje też w Pateryku Kompilacyjnym Biblioteki Narodowej w Sofii nr 1036¹⁸. Oboczna forma notowana w zabytkach cerkiewnosłowiańskich to *klepъсь*. Są to morawizmy w zabytkach cerkiewnosłowiańskich¹⁹. Jeśli idzie o budowę i podstawę

¹⁶ Zob. J. Rusek, O tzw. Pateryku Kompilacyjnym, Slovo 24, Zagreb 1974, 103.

¹⁷ O wyrazie tym zob. K. Мирчев, Към българската историческа лексикология. Български език XI, София 1961, 249.

¹⁸ Zob. J. Rusek. O tzw. Pateryku Kompilacyjnym, 103.

¹⁹ Por. V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, Berlin 1913, 268–269.

są to typowe wyrazy północnosłowiańskie²⁰.

Рѣчати 'deptać, otłukiwać ziarno': *jako že pšenica sušima i pchoma melema i sěma i pekoma i chlēbъ čьstьno javjajetъ* 41. Imiesłów bierny czasu teraźniejszego od czasownika *рѣчѣ*, *рѣше* 'przez deptanie otłukiwać ziarno'. To znaczenie czasownika *рѣчати* nie jest dokumentowane w słownikach cerkiewnosłowiańskich.

Брѣзѣти 'spieszyć': *i prolečeti se i proževati se tvoru tēchъ i umъ ichъ mьčѣaju ... i brѣziti vъ molitvѣ tvoru* 146a. Rzadki derywat od przymiotnika *brѣzъ*, stare causativum. U Miklosicha *brѣziti* poświadczone dopiero od XVII w.

Usvēniti se 'powstrzymać się': *žiti edinomu kromě popešti se i truditi se i usvēniti se otъ myslei sego mira* 123. Czasownik utworzony od przyimka *osvēne*. Miklosich daje postać *osvēniti sę* dokumentując ją przykładami z zabytków serbskich, ruskich i bułgarskich. *Usvēniti se* w Pateryku Rylskim tłumaczy się chyba obocznością przedrostka *u*: *o jak w obruszъ, ubrusъ, omyvalnica, umyvalnica*.

Posvēne 'oddzielnie': *i položista mi rogozinicu posvēne i vѣzeta pojasa svoa i anava* 130–130a. Słownik Praski i Srezniewskiego nie notują tego przysłówka, Miklosich podaje *posvēne* 'seorsim' z *Żywotu św. Sabby* (za Wostokowem).

Skokštu 'namawiam, zachęcam': *azъ esmъ iže vъ bludъ tēchъ skokštu i vъ prēlobodēistvo imъ svētju* 147. Wyraz ten nie notowany przez słowniki cerkiewne ma dokładny odpowiednik w bułgarskim (zasadniczo gwarowe) *skokošta* 'gǝdeličkam', *skokot* 'gǝdъl'.

Chyža 'domek, lepianka'. Jest to stara pożyczka z germańskiego. W zabytkach scs. nie poświadczona, w Supraskim występuje *chyzъ* 'Hütle, Haus' i *chyzina* 'Zelle'. W Pateryku Rylskim wyraz *chyža* zanotowałem kilkakrotnie, por. *i abie obrēte se vъ chiži svoei* 68a, *i sѣtvorista seбѣ chižu* 129, *gde jestъ chiža otъca Makaria* 129, *vъzmēte chižu i otъ sudu* 75. Znany jest również Paterykowi Mihanovicia, por. *тъkmo ne izvedi otъ chyžъ tēlesi* 45, *gde etъ (sic!) chyža otъca Mosea* 52v²¹.

Drugoici 'innym razem': *drugoici javi se emu satana i glagola kъ nemu* 108.Wg. Słownika Praskiego *drugoici* występuje w Supraskim, Karcie Hilferdinga oraz w *Żywotach* Cyryła i Metodego. Przysłówek ten znany jest również Paterykowi Mihanovicia, por. *a drugoici i sѣ trudemъ pridqъ* 21.

Kotora 'kłótnia, spór': *i vъ kotorachъ svaždaju* 146. Wyraz właściwy Supraskiemu, gdzie poświadczane są też derywaty: *kotoričъ*, *kotorъnъ*, znany też Egzarchowi i bogato udokumentowany jest w zabytkach ruskich od XI wieku.

Dvoina: *o gore daeštemu imēnie svoe vъ dvoinu* 53. Słowniki Praski i Srezniewskiego nie notują przysłówka *vъ dvoinъ* 'podwójnie', Miklosich go podaje z zabytków serbskich, w serbskim poświadczony jest od XIV w.

Sъpona 'przeszkoda': *kaa budetъ spona vъ vьsъ dьnъ* 143a. W zabytkach kanonu wyraz nie został poświadczony, bogato udokumentowany jest natomiast w słowniku Miklosicha.

²⁰ O wyrazie *клеръсъ* zob. F. Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, II, K-Kot, Kraków 1958–1965, 208.

²¹ Korzystam z wydania The Old Church Slavonic Translation of the 'Ανδρῶν ἀγίων βίβλος, Mouton 1975.

Bъchъma 'całkowicie, zupełnie': *нъ оставити се бъchъma takovyчъ дѣлъ 9, не primi bъchъma* 80a. Z zabytków scs. wyraz *bъchъma* znany jest tylko Supraskiemu.

Cѣlyvati 'całować, pozdrawiać': *i murina sѣdešta na ramu ego i cѣlivajušta ego* 96. W tej postaci właściwy tylko Assemaniemu i Supraskiemu, charakterystyczny jest też dla najstarszych średniobułgarskich Triodów²².

Ratovati 'zwalczać': *ratovaše že ego bludnyi бѣсъ дѣло 94, i k tomu ne ratuju tebe* 94. Zabytkom scs. wyraz *ratovati* nie jest znany, greckie *πολεμειν* oddawane jest tam przez *brati sę, branъ sъtvoriti*. Sama podstawa czasownika *ratovati*, rzeczownik *ratъ* poświadczony jest w Supraskim, w tym zabytku używane są również derywaty *ratъnikъ, ratъnъ, ratъničъskъ*.

Nosъnikъ 'pomocnik sternika': *nosnikъ bo ne poslušaetъ krъmčiju нъ potopitъ korabъ* 41a. Wyraz nie notowany w zabytkach scs. Słownik Praski podaje przykład z Parimejnika Grigorowicza.

Veštii 'starszy': *tlъknu že veštii mъnъšago vъ rebra* 130a, *umrѣtъ veštii bratъ a vъ tretii mъnii* 131, *takožde že i veštii egda otvъrzaaše usta svoa na pѣnie* 131a. W zabytkach scs. komparativus *vęštii* w znaczeniu 'starszy' nie był używany, nie wiadomo mi, by był używany i w późniejszych zabytkach bułgarskich.

Ošajati se 'powstrzymać': *ne tъkmo eže otъ bluda ošaati se i črѣvnyчъ slastii* 93. W scs nie notowano, w tym znaczeniu używano *vъzdrъžati sę, ostatii sę*. Słownik Praski podaje *ošajati sę* z Parimejnika Zacharego.

Edinica 'unitas': *edinica bo vъ troici poznavae se* 143. W scs. nie poświadczony, Miklosich podaje tylko przykład ze Zbornika Światosława 1073 r.

Pavečernica 'completorium': *časъ 3 6 9 i večernja i pavečernica i polunošnica* 143. Słownik Praski podaje tylko przykład z Żywotu Konstantyna.

Laskrъdovati 'liguire': *laskrъduei kto na sirъ, ili na mesa ili na vino črъnъcъ ili črъnica* 52. Wyraz nie znany zabytkom scs., nie notuje go również Słownik Praski. W Euchologium Sinaiticum poświadczony jest rzeczownik *laskrъdъ* 'żądza, pragnienie'. Poza czasownikiem *laskrъdovati* w Pateryku Rylskim występuje *laskrъdstvo: i budetъ skrъbъ ne mala poganъ našestvie pagubna eza caremъ neustroenie knezъ neispravlienie i bezъčinie svetitelъ i laskrъdstvo* 134–134a.

Pewien procent słownictwa Pateryka Rylskiego stanowią wyrazy zapożyczone. W zabytku występują wyrazy pochodzenia łacińskiego, greckiego, tureckiego i germańskiego.

Łacińskiego pochodzenia jest wyraz *komъkati*. Wyprowadza się go z łacińskiego *communicare*. Do terminologii religijnej Słowian musiał wejść bardzo wcześnie. Z zabytków scs. występuje tylko w Euchologium Sinaiticum i Kodeksie Supraskim. Słownik Praski dokumentuje go przykładami z Nomokanonu. Wyraz ten uważany jest za moralizm. Z poglądem tym można by jednak polemizować. Wydaje się, że zapożyczony został z łaciny ludowej na Bałkanach, za czym przemawia jego szerokie rozpowszechnie-

²² Zob. J. Rusek, Из лексиката на среднобългарските триоди. Известия на института за български език, кн. XVII, стр. 154.

nie w dialektach bułgarskich. Występuje on tu zarówno jako wyraz pospolity²³ (*komka, komkam se, komkvam se, komkalski drechi*) jak i w nazwach miejscowych, por. rodzajskie *Komkaloto*.

W Pateryku Rylskim spotyka się stosunkowo mało pożyczek greckich. Z rzadszych wymienilibym *liturgisati, talie, poroda, kakogerō, klizma, gramatigō, ungija, mantija, kukolb, spirida*.

Liturgisati 'odprawiać mszę, liturgię': *oblēñi se popō liturgisati, kako liturgisueši* 49a. Wyraz ten sprowadza się do greckiej postaci aorystu czasownika λειτουργεῖν, w zabytkach scs. nie został poświadczony. Słownik Praski dokumentuje go z Dialogów Grzegorza Wielkiego a Miklosich z Kormczej книги i Nomokanonu.

Talie 'świeże gałęzie': *otbdaždō mi avva jako talie rēzachō* 169. Jest to collectivum z przyrostkiem -ije od *tal-* z greckiego θαλλίον, θαλλός 'młoda gałązka z oliwki, świeże zielone liście, młode pędy'.

Poroda 'raj': *Adamō ženy radi is porodu izbgnanō bystē* 57. Jest to stara pożyczka z greckiego παράδεισος. Z zabytków scs. występuje tylko w Euchologium Sinaiticum i w Kodeksie Supraskim, w innych używana jest nazwa *rajb*.

Kakogerō 'mnich': *čto se jestō kakogere* 94a, *glagolju že ti kakogire* 95. Jest to ironiczna nazwa dla mnicha, pochodzi z greckiego κακόγηρος. W zabytku naszym używana jest też normalna nazwa grecka dla mnicha *kalogērō*: *prēdsta aggelō gospodinō glagolje emu taže kalogere v̄sakomu v̄zdržaniju i dēvstvu i pošteniju nauči otroka* 100. Wyraz *kalogērō* znany jest m. i. z Nomokanonu, Besed Grzegorza Wielkiego i z Pateryków.

Klizma: *glagolachu o nēkymō starci jako sēdēše v̄ chramē sveštennē v̄ mēstē naricaemym klizma i prinošaemo dēlo ne dēlaše* 110a. Słowniki cerkiewne wyrazu *klizma* nie notują.

Gramatigō 'uczony w piśmie': *ne t̄kmo prostii l̄judie i gramatizy glagoljūt n̄ i pastyrie suštii i imušte knigy apostol̄skie i proroč̄skie* 23. Postać *gramatigō* podaje Słownik Praski tylko z Apologii Mnicha Chrabra.

Unōgija 'uncja': *Bēaše že ubo pišta bližnago otca v̄ korabli otv večera v̄ večerō uggii chlēba pitie otv morsk̄ye vody edina čaša mala* 83. W zabytkach kanonu wyraz nie poświadczony, spotyka się w minejach.

Spirida 'kosz': *v̄zzechō že v̄ spiridē moei malo sočivo kvašeno* 102. Z greckiego σπυρίδα, stg. σπυρίς. Miklosich dokumentuje przykładem z Gregorii papae et Petri diaconi dialogi (XV w.), Srezniewskiemu nie znany.

Mantija 'płaszcz, ubranie': *prišb̄dša kosnu se mantiju ego* 127a. W zabytkach scs. tylko w Euchologium Sinaiticum *man̄tijica* deminutivum od *man̄tija*. Miklosich dokumentuje przykładami m. i. z Pateryków.

Wpływy tureckie w języku Pateryka Rylskiego, jak należało oczekiwać, okazały się nieznaczne. Zanotowałem w sumie kilka wyrazów, przy czym chodzi tu o zapożyczenia tureckie przedosmańskie. Część z nich znana jest zabytkom scs.: *bolērinō, biserō*;

²³ Wg. Romanskiego, Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen. Jahresbericht des Instituts für rumanische Sprache zu Leipzig, 15, Leipzig 1909, s. 113. *komka, komkvam se, komkam se* »gehe zum Abendmahl volstümlich allgemein bekant, neben kirchlich pričest, pričestjavam se«.

*kumirz, sanz, sue*²⁴. Nie znane zabytkom należącym do tzw. kanonu są: *klobukz, šeglivz, šegarlivz, mazarz*.

Klobukz 'nakrycie głowy': *iže to Pavylz glagoletz nepokrivenoju glavoju boga moliti a apostolz dobrě glagoletz nerazumějušte vnetrničh a ne vněšničh jakože bolati ne bež klobukov ležešte boga moletz* 11. Jest to stara, może już prasłowiańska pożyczka orientalna. Dokładnego źródła dotychczas nie znaleziono, jest nim zapewne jakieś **kalbuk*, dialektalny wariant tur.-tat. *kalpak*²⁵. W zabytkach scs. nie poświadczony. Słownik Praski dokumentuje go przykładem z Parimejnika Grigorowicza, w staroruskim występuje również od końca XII wieku (1193), w serbskim od XIV w.

Šeglivz, šegarlivz 'lekkomyślny': *ni igrai sь čuždьmi ženami i šeglivymi sь bližniki svoimi, rekse sь snьchoju i sь sьstroju, ne pleši sь nimi* 56a, *muž šegarlivz padaetъ vъ zlo a mlъčalivъ i smьrenъ vъnidetъ vъ dobro* 15. Są to derywaty z przyrostkiem *-livz* utworzone od *šega, šegara*. *Šeglivz* i *šegarlivz* nie są notowane przez słowniki Miklosicha i Srezniewskiego. Słownik Miklosicha podaje *šega, šegavz, šegati, šegovati*, a Srezniewski cytuje *šega, šegavi, šegati, šegovati, šegrivi*. Dla naszych przymiotników znalazły się dokładne odpowiedniki w ilustracyjnym materiale słowników Srezniewskiego i Miklosicha. Przymiotnikowi *šegarlivz* odpowiada *šegavz* (*muž šegavz jazykomъ vpadetъ vъ zla* — Fragmenta holmensia z XIII-XVII w., *muž šegavz jazykъmъ* — Parimejnik 1271 r., *šegavz jazykomъ* Parimejnik z XIV w.) i *šegrivz* (*muž šegrivz vpadetъ vъ zlo, a molčalivъ i smirenъ vъ vъ dobro* — Srezniewski, Paisiewski zbornik końca XIV lub początku XV w.). Przymiotnikowi *šeglivz* = przymiotnik *šegrivz* w Paisiewskim zborniku (*ne igrai igroju šegrivoju s čjužimi ženami* — Srezniewski). Podstawę przymiotnika *šegarlivz* stanowi rzeczownik *šegara*, utworzony przy pomocy ekspresywnego formantu *-ara*²⁶ od *šega*. Tego typu formacje są charakterystyczne przede wszystkim dla języka sch. Słownik Akademicki rzeczownika takiego nie notuje, w dialektach jest on znany, por. w Kosowie *šagara* 'śala, smejurija' i *šagarit se* 'śaliti se, terati komediju'²⁷.

Wyraz *šega* o zasięgu południowosłowiańskim²⁸ nie ma pewnej etymologii. Mładenow²⁹ przyjmował tu rdzeń ie. (i ario-ałtajski) (*s/kengh...* 'krzywie' i zestawiał z sanskr. *khanjati* 'kuleje', grecki *οκάζω*, stisland. *skakr* 'krzywy, kulawy', stniem. *hinkan*, niem. *hinken*, ale dopuszczał też pokrewieństwo z tureckim *šaka* (srodstwo s tur. *šaka* ne samo vъzmožno, no i poveče ot verogatno). Skok wyraźnie stwierdza: »Kako u ie. jezicima

²⁴ O wyrazach tych zob. w artykule A. C. Львова, Иноязычные влияния в лексике памятников старославянской письменности (тюркизмы). Славянское языкознание. Доклады советской делегации. VII Международный съезд славистов, Москва 1973, 211–228.

²⁵ Por. np. F. Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, II, K-Kot, Kraków, 1958–65, s. v. *klobuk*, 257–258.

²⁶ O przyrostku tym zob. F. Sławski, Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego, Słownik Prasłowiański t. II, C-Daъnota, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1976, 121.

²⁷ Por. Гл. Елезовић, Речник косовско-метохиског диалекта, св. II, Београд 1935, 469.

²⁸ Występuje też w staroruskim, chyba jednak pożyczka cerkiewna.

²⁹ Ст. Младенов, Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София 1941, 692.

nema oblikom i značenjem srodne riječi, možda je u vezi sa tur. *şaka*³⁰. Dla Vasmera wyraz nasz jest nie jasny (unsicher)³¹. Związek południowosłowiańskiego *šega* z tureckim *şaka* 'żart, figiel, facecja' nie powinien chyba budzić wątpliwości. Dodam, iż macedoński i bułgarski znają i postać *şaka*, w macedońskim jest ona obocznie używana z *šega*³², w bułgarskim występuje dialektalnie. Wyraz *šega* wyprowadza się z pierwotnego *šega* odwołując się do scs. *šega*. Do takiej rekonstrukcji nie ma podstaw ani historycznych ani współczesnych. Pierwotną postacią naszego wyrazu było *šaga* (oboczną *şaka*). W tej postaci przejęli go Rumuni, gdzie jest używany do dziś, por. *şaga*, *şagi* 'gluma'³³. Wg. Skoka »Rumunji posuđiše *saga* = gluma 'şala', iz hrv.-srp. ili iz novobug., zbog toga što nema zamjene za ě kako u *og Linda*«³⁴. Trudno przyznać rację zasłużonemu etymologowi. Inna sprawa, jak z pierwotnego *šaga* rozwinęło się *šega*. Rozwój *šaga* w *šega* tłumaczy się jasno na drodze fonetycznej, mianowicie dysymilacją pierwszego *a*, jak w *čekati* z *čakati*.

Mazarŏ 'szata': i se vŏnide okŏnci jako dŏtištŏ sracinŏ obľčŏnŏ vŏ mazarŏ i stavŏ prŏdŏ mnoju načŏ igrati 117, vidŏchŏ vŏlŏžušta otroka dvŏrŏcami Sracina. nosi mazarionŏ Syn. 111a. Wyrazów *mazarŏ*, *mazarionŏ* nie notują słowniki cerkiewne. Fonetyczny i znaczeniowy odpowiednik posiadają one w języku tureckim, gdzie występuje *mizar* 'przykrycie płaszcza'³⁵. Wyraz *mizar* nie jest rodzimy w tureckim, zapożyczony został z arabskiego *mi'zar* || *mizar* 'zasłona, woalka'³⁶. W wyrazie *mazarŏ* mamy do czynienia z harmonią wokaliczną. Formy z »a« nie notują dostępne mi słowniki języka tureckiego. W Pateryku Synajskim jak widzieliśmy występuje tu wyraz *mazarionŏ*. Wydawcy zabytku³⁷ przytaczają grecki odpowiednik *mazarion*? Wyrazu takiego słowniki greckie nie notują. *Mazarionŏ* robi wrażenie mechanicznego przeniesienia greckiego rzeczownika na -ion, *mazarŏ* Pateryka Ryłskiego normalnie przyswojonego greckiego wyrazu. Orientalne źródło pochodzenia naszego wyrazu wydaje się pewniejsze.

Dokonując omówienia słownictwa Pateryka Ryłskiego wspomnieć należałoby o dwu wyrazach pochodzenia germańskiego. Są to *murinŏ* i *mŏnichŏ*. Wyraz *murinŏ* zapożyczony został ze stwn. *mor* a ten z kolei z łac. *maurus* 'czarny'. Poświadczony został w Psalterzu Synajskim, gdzie występuje jednak nie w tekście tylko w glossach: *muri* w Ps 71₉, w glossie do *etjupŏni*, *muremŏ* w Ps 73₁₄ w glossie do *etjupaskomŏ*. W Pateryku Ryłskim obok formy męskiej *murinŏ* zanotowałem formy żeńskie *murinka* i *murini*: *vidŏchŏ ... i murina sŏdŏšta na ramu ego i čŏlivajušta ego i druga murinka idušta prŏdŏ nimŏ i razdražajušta ego i bestudiju učešti ego* 96, *glagolachu o nemŏ jako raba etera murini, prišŏdŏša kosnu se mantiju ego* 128a.

³⁰ P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, III, Zagreb 1973, 385.

³¹ M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, III, Heidelberg 1958, 385.

³² Słownik macedońskiego języka nie zaopatruje *şaka* żadnym kwalifikatorem, być może, iż *šega* i *şaka* są dialektalnie różnicowane.

³³ Por. Dictionarul limbii române literare contemporane, IV, Bucureşti 1967, 329–330.

³⁴ Op. cit., 385.

³⁵ Por. New Redhouse Turkish-English Dictionary, Istanbul 1968.

³⁶ Por. H. Wehr, A Dictionary of Modern Written Arabic, Wiesbaden 1971.

³⁷ Синайский патерик. Издание подготовили В. С. Голышенко, В. Ф. Дубровина.

Jak stwierdza Słownik Praski³⁸ *mъnichъ* »vox moravicae originis, quae in aliis textibus per vocabulum *črъnъbъcъ*, *črъnъrъizъbъcъ* vel *kalugerъ* exprimitur«. Z zabytków *scs mъnichъ* poświadczony został tylko w Euchologium Sinaiticum. W Pateryku Rylskim wyraz *mъnichъ* zanotowałem wielokrotnie, por. *i bystъ vsѣmъ mnichomъ poruganie i ukorъ* 97a, *takoŹde i mniisъ kъsnešte kromѣ kelie* 120, *ašte ne sьtret se človѣkъ sice ne moŹetъ byti mъnichъ* 129. Spotyka się też derywat *mnišъstvo*: *čto sьtvoru oče jako ne dѣlaju ničъsoŹe vъ mnišъstvѣ moemъ* 121a. Wyraz *mъnichъ* pochodzi ze stwn. *munih* a ten z kolei z łac. *monachus*. Jak zaznaczone wyżej uważa się go za morawizm. Występuje tylko w Euch Sin. Słownik Praski dokumentuje go przykładami ponadto z Nomokanonu i Źywotu św. Wacława.

W słownictwie Pateryka Rylskiego występują liczne dublety leksykalne. Oto niektóre z nich.

Dla określenia 'źródła' obok omówionego wyżej *rъvenikъ* używa się nazwy *kladeneць* i *studenecъ*; por. *i prišъdšu na kladenecъ* 118, *bѣše Źe daleče kladenecъ oтъ kelie* 118, *synu pii vodu oтъ svoego studenca a oтъ tuŹdago bljudi se* 14. W zabytku nie występuje już starsza postać *kladędzъ*, charakterystyczna dla Pateryka Mihanovicia.

Dla oddania greckiego 'moros' używa się przymiotnika *bui* i *qrodъ* *ašte kto budetъ boga radi bui umъdraetъ ego bogъ* 113, *udari ego glagolje urodivę urodivę* 119.

Gore || *ljutę*: *gore nama čedo jako prispѣše dъnie* 133, *gore duši sьgrѣšivši* 165, *gore tebѣ duše jako svѣdešti sьgrѣši gore tebѣ duše jako i ešte prilagaeši gore tebѣ duše i prilagajušti* 166, *gore tebѣ duše jako smrti čaeši* 166, *ljutę vamъ pogubivšimъ vrѣme molitvę i časovomъ dnevnymъ* 29a, *ljutę tomu eŹe sьblazn tvoritъ* 29a, *ljutę glumeštim se jako plakati imutъ* 29, *ljutę vamъ nasyštajuštiim se bez goda jako vъzъalčete* 29, *ljutę pišeštiimъ kovarstvo* 28a.

Propęti || *raspęti* 'ukrzyŹować': *ruganie i propetie* 46a, *i raspeše syna boŹija* 57a, *ne biste gospoda slavę raspeli* 11, *chrъstu sьraspetъ esmъ ... sьraspeše* 163.

Pitęti || *pitati* || *krъmiti* 'karmić': *tѣlo pitęetъ vsakomъ obiliemъ* 25a, *pitajutъ grъtanъ svoi* 43a, *gde pitęvše se zde* 51, *tѣlo krъmešte zemnymъ brašnomъ* 33a, *i ne moštъnye nakrъmlęjušte sъ soboju* 33a, *jako knigy vsemu dobru sutъ mati krъmeštia dęti svoe* 21a.

Varъ || *znoi* 'upać': *ni vara dnevnago ne ponesъ* 56, *i oтъ mnoga truda znoa i ŹeŹde vъstachъ piti* 145a, *i isъše grъtanъ moi oтъ znoa* 169a, *i ašte kъgda budęše znoi* 167a.

Idolъ || *kumirъ* 'boŹek': *i bole mi sutъ pianici neŹeli oтъ poganychъ idolomolъcbъ* 35a, *vъŹъdъ vъ crъkъnъ idolъskuju i pokloni se idolomъ* 57, *ili e kumiromolъcbъ ili roŹdanomolъcbъ ili rizoimъcbъ* 25.

TuŹdъ || *čъzъdъ* 'cudzy, obcy': *i ty pogybneši sъ tuŹdimi gręchy* 4, *ili pręniemъ tuŹdago imęnija* 5a, *na inovęrie tuŹdee* 34a, *bljudi Źe se i tuŹdeju Źenoju* 56a, *ašte ne očištает se oтъ tuŹdichъ* 117a, *ni igrai sъ čjuŹdimi Źenami* 57a, *gde igranie gde imęnie i čjuŹdee grablenie* 59a, *i nauči oči svoi ne vъŹirati na čjuŹde tѣlo* 80a.

Tego typu warianty leksykalne są charakterystyczne w ogóle dla późniejszych zabytków cerkiewnych, odbijają one zarówno różne warstwy chronologiczne jak i różne terytoria dialektalne.

³⁸ Słownik jazyka staroslověnského, II, K-O, Praha 1973, 237.

Przyjrzyjmy się w jakim stosunku pozostaje Pateryk Ryłski do dwu najstarszych Pateryków, tj. Skitskiego i Synajskiego. Porównajmy fragmenty tekstu.

Pateryk Skitski: Reče avva Anthonii jako ryby zamuždaqšte na suši umiraqť tako i mnisi mudęšte kromě kelię sь prostq čędię živqšte kь bezmьlvněi kręposti oslaběęť podobaeť bo jako ryby vь more tako namь vь keliq tьštati sę jeda kako (tь) mudęšte vně zabqdemь vьnqtrьneje sьchranenie³⁹.

Pateryk Ryłski: Reče avva Antonie jakože ryby na suši zakьsněvajušte umirajutъ takože i mnisi kьsnešte kromě kelie i sь prostojу čediju živušte kь bezmьlvněi kręposti oslabějutъ podobaeť ubo jakože ryby vь more tako i namь vь kelie svoe tьštati se da ne kьsnešte vьnja zabudemь vьnutrьnee sьchranenie 119–120.

Pateryk Synajski: Povędaše namь avva Pavnь igumenь obyšta žitьja jako glagolaše někto starьsь jako někogda sędęštu mi vь klěti mojej dělachъ že i kanisky i psaltyrъ pojachъ viděchъ vьlězušta otroka dvьrьcami sracina nosi mazarionъ i stavъ prědъ mьnoju nače plęsati pojqštju mi psaltyrъ i reče starьče dobrě li plęšju paky reče mi godě li ti jesmь starьče kako plęšju ne otvēštajuštju ničьso že kь nemu glagola mi mьniti li kalogere jako veliko dęlo tvoriti⁴⁰.

Pateryk Ryłski: Drugii někto otъ starьsь glagolaše jako edinoju jakože sędęch vь kelii svoei i dělachъ rukodělie svoe šijuštu že mi sьsudy stichologisuštu i se vьnide okъnci jako dętištъ sracinъ oblěčenъ vь mazarъ i stavъ prědъ mnoju nače igrati i glagola mi starьče dobrě li igraju az že otvēštachъ i paki reče mi godě li ti jestъ kako igraju avva mně že ničto otvēštajuštu emu reče mi čto mniši zlyi starьče jako velie dęlo tvorishi 117–117a.

Powyższa, pobieżna z konieczności analiza językowa rękopisu nr 2/25 Klasztoru Ryłskiego pokazała, że zabytek ten w pełni zasługuje na to, by w dyskusji nad pierwotnym przekładem Pateryka uwzględnić również jego dane.

³⁹ Cyt. wydanie k. 1.

⁴⁰ Cyt. wyd. k. 111a–112.

Sažetak

Rukopis broj 2/25 knjižnice Rilskog manastira obuhvaća zanimljiv Kompilacioni paterik iz posljednje četvrti XIV stoljeća srpske redakcije ili beznazalne zapadnobugarske. Njegov tekst znatno se razlikuje od starih tekstova tog tipa poznatih autoru. Jezična analiza rukopisa, naročito njegova leksika, obavljena na širokoj poredbenoj građi pokazala je da taj pisani spomenik u potpunosti zasluuže da se uzme u obzir u diskusiji o prvobitnom prijevodu Paterika. Uz mnogobrojne leksičke arhaizme, koji Rilski paterik povezuje s najstarijim glagoljskim spomenicima, a također i s najstarijim prijevodima Skitskog paterika (*Mihanovićev paterik*), npr.: *etero*, *komokanije*, *neprijazno*, *koroco*, *roveniko*, *godina*, *lystb*, *poprica*, *klepoca*, *čelyvati*, *laskradovati*, *laskradstvo*, *monichb*, *okonoce*, *varenice*, *jucha*, *chyža*, *drugojici*, *kalogero*, u njemu nalazimo veći broj riječi koje su karakteristične za kasnije, mlađe spomenike, npr.: *svirebniko*, *oburevajemo*, *prustište*, *rubište*, *pochaty*, *brziti*, *usveniti se*, *posvene*, *kotora*, *sopona*, *bchozma*, *ratb*, *ratovati*, *nosbniko*, *edinica*, *ošajati se*, *klobukb*, *urudb*, *krmiti*. Ima u njemu i riječi koje nisu zabilježene u objavljenim crkvenim rječnicima, npr. *gusbniko* 'guslar', *tegaro* 'težak', *pudarb* 'pudar', *slinavb* 'slinav, onaj kome curi slina', *skokštu* 'nagovaram', *vestii* 'stariji', *šeglivb* 'lakomislen', *šegarlivb* 'lakomislen', *mazarb* 'odjeća'.

Rilski paterik je dakle važan izvor za poznavanje starijeg slavenskoga leksika. Njegovi podaci su dragocjeni za historijsku bugarsku i srpsku leksikologiju.